

ר' יצחק ספיר

לכבוד מו"ר הרב הדרי
שקבלני לישיבה ופתח לי פתחו של אולם
לעולמה של תורה,
בתודה באהבה בכבוד ובמורא

פרשיות השבת בספר שמות

א. פתיחה

בדברים שלהלן נעסוק בהשוואת פרשיות השבת בספר שמות. נדון בשבת שבפרשות משפטים (כג, יב) וכי-תשא (לא, יב-יז), ובשבת שבעשרת הדברות (כ, ז-ז).¹ פרשיות אלו עניינן עיקרון השבת, ואין הן עוסקות בדין מסוים, כדיני לקיטת המן ואיסור יציאה (פרק טז), איסור חריש וקציר (לד, כא)² ואיסור הבערת אש (לה, ג).

בעיוננו נעסוק במקומן של הפרשיות ובמצוות הסמוכות להן, נשווה אותן זו לזו וננסה להסיק מסקנות.

ב. השבת בפרשת משפטים

ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבת, למען ינוח שורך וחמך וינפש בן אמתך והגר.

(שמות כג, יב).

בפסוק זה נצטוונו במצות עשה של שביתה. אין בו איסור עשיית מלאכה. ציווי השביתה מנומק במטרה חברתית – "למען ינוח שורך וחמך וינפש בן אמתך והגר".

השבת בפרשה זו היא מצווה חברתית במובהק.

1. לא נעסוק בפסוקים הראשונים בפרשת ויקהל (לה, א-ג), שכן כל האמור בהם, ויותר, נכתב כבר בפרשת כי-תשא.
2. כפשט הפסוק "ששת ימים תעבד וביום השביעי תשבת בחריש ובקציר תשבת" (לד, כא), וכדעת ר' ישמעאל ולא כדעת ר' עקיבא הסבור שאין ענינו של הפסוק שבת בראשית, אלא שבת הארץ (משנה שביעית א, ד).

להדגשת ייחודה החברתי של השבת מונה התורה את אלו שלהם נועדה מנוחת השבת – שורך וחמורך, בן אמתך והגר. יתרה מזו: האדם שנצטוו ובני ביתו, מנוחתם אינה מטרה אלא מכשיר למנוחת העבד והאמה!

נעיין במצוות שלפני השבת בפרשת משפטים, ונמצא שאף הן מצוות חברתיות.

שמות פרק כג

- (א) לא תשא שמע שוא, אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס:
- (ב) לא תהיה אחרי רבים לרעה, ולא תענה על רב לנטת אחרי רבים להטת:
- (ג) ודל לא תהדר בריבו:
- (ד) כי תפגע שור איבך או חמרו תענה, השב תשיבנו לו:
- (ה) כי תראה חמור שנאך רבץ תחת משאו וחדלת מעזב לו, עזב תעזב עמו:
- (ו) לא תטה משפט אבילך בריבו:
- (ז) מדבר שקר תרחק, ונקי וצדיק אל תהרג כי לא אצדיק רשע:
- (ח) ושחד לא תקח, כי השחד יעור פקחים ויסלף דברי צדיקים:
- (ט) וגר לא תלחץ, ואתם ידעתם את נפש הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים:
- (י) ושש שנים תזרע את ארצך ואספת את תבואתה:
- (יא) והשביעת תשמטנה ונטשתה ואכלו אביני עמך ויתרם תאכל חית השדה, כן תעשה לכרמך לזיתך:

שלושה הפסוקים הראשונים עוסקים בסדרי משפט, פסוקים ד-ה' בהשבת אבדה ובעזרה לזולת ואפילו שונא הוא, פסוקים ו-ח' עוסקים שוב בסדרי משפט, פסוק ט' עניינו היחס לגר, ופסוקים י-י"א עניינם שנת השמיטה בהבט החברתי, "ואכלו אביני עמך..." (ראה לקמן השוואת השמיטה כאן לשמיטה שבפרשת בהר).

למעשה, כמעט כל המצוות שבפרשת משפטים עד מצות השבת הן מצוות חברתיות. (יוצאים מכלל זה פסוקים יז-יט ופסוקים כז-ל שבפרק כב³).

בפרשת משפטים, אחרי מצות השביתה בשבת, מופיעות המצוות הבאות:

- (יד) שלש רגלים תחג לי בשנה:
- (טו) את חג המצות תשמר, שבעת ימים תאכל מצות כאשר צויתך למועד חדש האביב כי בו יצאת ממצרים, ולא יראו פני ריקם:
- (טז) וחג הקציר בכורי מעשיך אשר תזרע בשדה, וחג האסף בצאת השנה באספך את מעשיך מן השדה:

3. בפרק כא שלושים ושבעה פסוקים, בפרק כב שלושים, ובפרק כג עד מצות השבת, שנים עשר פסוקים. מתוך שבעים ותשעה פסוקים, שבעה עניינם מצוות "דתיות", וכל האחרים עניינם מצוות "חברתיות".

(יז) שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך אל פני האדן ה' :

(יח) לא תזבח על חמץ דם זבחי, ולא ילין חלב חגי עד בקר :

(יט) ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך, לא תבשל גדי בחלב אמו :

אלו ציוויים "דתיים" שאין בהם הבט חברתי-סוציאלי. כך נראה מהציון "תחג לי בשנה", "ולא יראו פני ריקם". אף שיש ברגלים תכנים חברתיים, אין הם נזכרים כאן.

מכאן עד סוף פרשת משפטים אין עוד מצוות.

פרשיות תרומה, תצוה ופרשת כי תשא בחלקה הראשון, עוסקות במשכן, בכליו ובכהנים-עובדיו. בסיום כל אלה באה פרשיית השבת.

שמות פרק לא

(יג) ואתה דבר אל בני ישראל לאמר, אך את שבתתי תשמרו, כי אות הוא ביני וביניכם לדעת כי אני ה' מקדשכם :

(יד) ושמרתם את השבת, כי קדש הוא לכם, מחלליה מות יומת, כי כל העֲשֶׂה בה מלאכה ונכרתה הנפש ההוא מקרב עמיה :

(טו) ששת ימים יעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון קדש לה', כל העֲשֶׂה מלאכה ביום השבת מות יומת :

(טז) ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לְדִרְתָּם ברית עולם :

(יז) ביני ובין בני ישראל אות הוא לעלם, כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש :

פרשייה זו, שלא כקודמתה, אין בה זכר לערכים חברתיים. יש בה מסרים דתיים-אמוניים. בפרשה זו השבת היא של ה' – "שבתותי", היא אות ברית לדורות בין ה' לעמו. השבת היא "קודש", אות עולם שיש בורא לעולם שבראו בששת ימים ובשביעי שבת.

השומר שבת מחללו מכיר בבורא עולם ויודעו, בשביתתו ממלאכה ביום השביעי מזדהה הוא עם בוראו ועומד בבריתו.

המחלל את השבת בעשותו מלאכה בה, כופר במציאות הבורא, מחלל את הקודש ומפר את הברית, והרי הוא נכרת מעמו – עם ה'.

חכמי הגמרא קבעו כי העובד עבודה זרה והמחלל את השבת בפרהסיא, כל אחד מהם מומר לכל התורה הוא.

"אדם כי יקריב מכס",⁴ מכס – ולא כולכם, (1) להוציא את המומר (שאין מקבלים ממנו קרבן)... מן הבהמה – להביא בני אדם שדומים לבהמה (שאפילו

4. הפסוק אינו מצוטט בדפוס הגמרא. תתקנו אותו כאן כי נראה לנו שבלעדיו קשה להבין את הגמרא. כן סומנו שלושה הדינים הנלמדים ממנו במספרים.

מהם מקבלים קרבן), מכאן אמרו: (2) מקבלין קרבנות ממושעי ישראל... (3) חוץ מן המומר ומנסך את היין ומחלל שבתות בפרהסיא. הא גופא קשיא, אמרת: מכס – ולא כולכם, להוציא את המומר, והדר תני: מקבלין קרבנות ממושעי ישראל! (יש סתירה בין מסקנות הדיוקים מהפסוקים. מהדיוק "מכס ולא כולכם" עולה כי מומר אינו מקריב, ומהדיוק שבסיפא עולה שאף פושעי ישראל, ובכללם מומרים (!) מקריבים. ובהמשך נאמר שמומר לנסך יין לעבודה זרה (=מומר לעבודה זרה) ומחלל שבת אין מקבלים מהם קרבן!) הא לא קשיא: רישא מומר לכל התורה כולה, מציעתא מומר לדבר אחד; (אין סתירה בין דין הרישא (1) לדין האמצעי (2). הרישא עניינה מומר לכל התורה וממנו אין מקבלים קרבן. הדין האמצעי עניינו מומר לדבר אחד שממנו מקבלים קרבן).

אימא סיפא: חוץ מן המומר ומנסך את היין ומחלל שבת בפרהסיא. האי מומר היכי דמי? אי מומר לכל התורה כולה, היינו רישא! ואי מומר לדבר אחד, קשיא מציעתא! (נבחן את הדין שבסיפא (3). שם נאמר חוץ מן המומר ומנסך את היין שאין מקבלים ממנו קרבן. באיזה מומר מדובר? אם מומר לכל התורה, הרי הדין נאמר כבר ברישא (1). ואם במומר לדבר אחד, שאין מקבלים ממנו קרבן, סותר הדין את הדין האמצעי (2)).

אלא לאו, הכי קאמר: חוץ מן המומר לנסך את היין ולחלל שבתות בפרהסיא, אלמא מומר לעבודת כוכבים הוה מומר לכל התורה כולה. (אלא כך נאמר בדין השלישי: מומר לדבר אחד מביא קרבן, פרט למומר לעבודת כוכבים ומומר מחלל שבת בפרהסיא שנחשבים מומרים לכל התורה ואין מקבלים מהם קרבן). (חולין ה, א)

פירש רש"י (ד"ה אלא לאו):

מקבלין קרבנות ממושעי ישראל במומר לדבר אחד, חוץ מן המומר לנסך את היין ולחלל שבתות, דהני חמירי (מפני שאלה – מומר לעבודה זרה ולחלל שבת – חמורים יותר ממומר לכל מצוה אחרת), אלמא (כלומר) מומר לעבודת כוכבים כמומר לכל התורה כולה דמי, האי תנא חמירא ליה (תנא זה חמורה בעיניו) שבת כעבודת כוכבים, דהעובד עבודת כוכבים כופר בהקב"ה והמחלל שבת כופר במעשיו ומעיד שקר שלא שבת הקב"ה במעשה בראשית.

וכן פסק הרמב"ם בהלכות מעשה הקרבנות פ"ג ה"ד:

ישראל שהוא מומר לעבודה זרה או מחלל שבת בפרהסיא אין מקבלין ממנו קרבן כלל, אפילו העולה שמקבלין אותה מן הנכרים אין מקבלין אותה מן המומר הזה, שנאמר: 'אדם כי יקריב מכס', מפי השמועה למדו, 'מכס' – ולא כולכם, להוציא את המומר. אבל אם היה מומר לשאר עבירות, מקבלין ממנו כל הקרבנות כדי שיחזור בתשובה.

אף הרמב"ן בדונו בשבת שבעשרת הדברות (שמות כ, ז) כותב:

... ולכך אמרו ז"ל (חולין ה, א), שהשבת שקולה כנגד כל המצוות שבתורה, כמו שאמרו בע"ז, מפני שבה נעיד על כל עיקרי האמונה בחידוש ובהשגחה.

מסרים אלה כולם אינם בפרשת משפטים.

כיחס בין השבת שבפרשת משפטים לשבת שבפרשת כי תשא, כך היחס בין השמיטה שבפרשת משפטים לזו שבפרשת בהר. הראשונה מצוה חברתית מובהקת היא, שיעדה סיוע לאביונים – "ואכלו אביני עמך..."¹, אין בה בשמיטה זו נושאים שבקדושה, ואף שם ה' לא נזכר בה. שמיטה שבספר ויקרא, שונה היא.

ויקרא פרק כה

(ב) דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם, כי תבאו אל הארץ אשר אני נתן לכם ושבתה הארץ שבת לה':

(ג) שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמר כרמך ואספת את תבואתה:

(ד) ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה', שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר:

(ה) את ספית קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצר, שנת שבתון יהיה לארץ:

(ו) והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך:

(ז) ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל:

לבד מעשרת הדברים, ספר שמות יש בו שני מערכים הלכתיים, האחד – פרשת משפטים, עיקרו חברתי. וחברו בסוף פרשת משפטים ובפרשות שאחריה, עיקרו דתי, רובו המכריע – מצוות המשכן וכהניו.

בסיומו של כל אחד משני המהלכים מופיעה השבת.

נמצא אם כן, כי השבת היא יסוד למצוות החברתיות ולמצוות ה"דתיות".

נבחן את השבת שבעשרת הדברים בספר שמות ובספר דברים.

שמות פרק כ

(ז) זכור את יום השבת לקדשו:

(ח) ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך:

(ט) ויום השביעי שבת לה' אלהיך, לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך עבדך ואמתך ובהמתך וגרך אשר בשעריך:

(י) כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם וינח ביום השביעי, על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו:

דברים פרק ה

(יא) שמור את יום השבת לקדשו כאשר צוך ה' אלהיך:

(יב) ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך:

(יג) ויום השביעי שבת לה' אלהיך, לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך ושורך וחמרך וכל בהמתך וגרך אשר בשעריך, למען ינוח עבדך ואמתך כמוך:

(יד) וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים, ויצאך ה' אלהיך משם ביד חזקה ובזרע נטויה, על כן צוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת:

בשתי הפרשיות יש מצות עשה, בשמות – זכור את יום השבת לקדשו, ובדברים – שמור את יום השבת לקדשו. אך עיקרן של שתי הפרשיות הוא איסור עשיית מלאכה בשבת.

כמה הבדלים יש בין הפרשות בניסוחן, וממילא בתוכנו של האיסור. ההבדלים הם בסיבת השבת, במטרתה ובעושה השבת.

פרשת ואתחנן	פרשת יתרו	
למען ינוח עבדך ואמתך כמוך	_____	מטרה
וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויפדך ה' א-להיך משם על כן צוך ה' א-להיך לעשות את יום השבת	כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בס וינח ביום השביעי	סיבה
על כן צוך ה' א-להיך לעשות את יום השבת	על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו	עושה השבת

א. מטרת השבת

בפרשה נתפרטו המצווים לשבות – א. אתה ובנך ובתך; ב. ועבדך ואמתך; ג. וכל בהמתך; ד. וגרך אשר בשעריך.

בפרשת יתרו אין התורה קובעת מטרה לשבת, ואילו בפרשת ואתחנן יעד ברור יש לה – "למען ינוח עבדך ואמתך כמוך" – יעד חברתי מובהק.

יעדה של השבת בפרשה זו, הוא מנוחת הכפופים לאדם כמנוחתו הוא. כפי שמקפיד אדם על מנוחתו, מצווה הוא להקפיד על מנוחת מי שכפופים לו.

מנוחת הבהמה, יעדה מנוחת העבד והאמה.

ר"ע ספורנו: "הנה מצות שביתת הבהמה היא כדי שינוח העבד..."
(דברים ה, יג)

ההשוואה שבהוראה בין מנוחת האדון למנוחת עבדיו – למען ינוח עבדך ואמתך כמוך, דומה היא להשוואה בשני ציוויים שבפרשת קדושים:

לא תקם ולא תטר את בני עמך, ואהבת לרעך כמוך אני ה':
(ויקרא יט, יח)

וכי יגור אתך גר בארצכם לא תונו אותו,
כאזרח מכם יהיה לכם הגר הגר אתכם ואהבת לו כמוך,
כי גרים הייתם בארץ מצרים אני ה' אלהיכם:
(שם, לג-לד)

שלוש מצוות אלו, ורק הן, מצווה בהן האדם לנהוג באחרים כפי שהוא נוהג בעצמו.

טבע הוא באדם שמוחל וסולח לעצמו, שאוהב הוא את עצמו, ואין הוא אוהב לזולתו כאהבתו לעצמו. לכך מצווה התורה "ואהבת לרעך כמוך", וממילא תסלח ותמחל לו על שהרע לך, ולא תיקום בו ולא תיטור לו.

ועוד טבע מצוי באדם, שמהנה הוא את עצמו ומונה את שחלש ממנו, לכך נצטווינו "כאזרח מכם יהיה לכם הגר הגר אתכם ואהבת לו כמוך", וממילא כפי שאת עצמך אינך מונה, כך לא תונה גם את הגר, אף שקל להונתו.

אהבת האחר כאהבת אדם לעצמו היא הבסיס לחברה מתוקנת המונהגת בחסד צדקה ומשפט בהם חפץ ה' (ירמיהו ט, כג).
ומה מאירים הם דבריו של רבי עקיבא:

ואהבת לרעך כמוך, רבי עקיבא אומר זה כלל גדול בתורה.
(ספרא קדושים פרשה ב)

מכוחו של הכלל הגדול מצווה התורה – "למען ינוח עבדך ואמתך כמוך".

ב. סיבת השבת

השבת בפרשת יתרו היא זכר למעשה בראשית – עניינה הכרה בה' בורא שמים וארץ. הכרה זו היא חובה המוטלת על הכל, על האדם וביתו, על עבדו ואמתו ועל הגר, על כולם בשווה.

פרשת שבת זו תואמת את זו שבפרשת כי תשא. בפרשיות אלו ההכרה בבורא העולם וידיעתו הם סיבת השבת ותכליתה, לכך לא נאמרה מטרה אחרת בפרשה זו, שכן סיבתה ותכליתה אחת היא.

כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את היס ואת כל אשר בס וינח ביום השביעי, על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו.

באיסור מלאכה אף לעבד ואמה שבפרשיה זו, שעיקרה ההכרה האמונית בבורא עולמו בששת ימים ושובת ביום השביעי, מוצנע גם המסר החברתי.

שבת שבפרשת ואתחנן, כיוון שמטרתה שמירת מנוחת עבדו ואמתו המשועבדים לו לאדם, מנומקת בזכרון שעבוד מצרים. מי שחווה שעבוד, מי שלא מצא מנוחה, יכול להבין מצוקה של עבדו ואמתו, וביום השבת יניחם במנוחה כמוהו. וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויפדך ה' א-להיך משם, על כן צוך ה' א-להיך לעשות את יום השבת.

כפי שבשבת שבפרשת ואתחנן, פרשיית השבת ה"דתית", מצוי המסר החברתי, כך גם בשבת זו שבפרשת ואתחנן, שבת שחברתית היא בעיקרה, מופיע הערך של הכרת ה'.

...עבד היית בארץ מצרים, ויפדך ה' א-להיך משם.

הא-ל הפודה ממצרים, הוא שנצטווינו לדעתו ולהאמינו.

אנכי ה' א-להיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים.⁵

ג. עושה השבת

השבת, סמל היא לחסד הבורא עם ברואיו שברא עולמו באהבתו, למענם. שבת זו מתת ה' היא למאמיניו, הוא בְּרָכָה, הוא קִדְשָׁהּ והוא נְתַנָּה לעמו המייחדים שמו. שבת זו היא השבת שבספר שמות.

על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו.

כעין החסד שעשה עמנו – עבדיו, בהניחו לנו ממשעבדינו המצרים, ציוונו ה' לעשות עם עבדינו ולהניחם מעבודתם ביום ששבת בו הוא. עלינו המצוה להניחם, לכן אנו המצווים בפרשת ואתחנן לעשות את יום השבת.

על כן צוך ה' א-להיך לעשות את יום השבת

שגאולתנו מעבדות מצרים ביד ה' היא סיבה שנצטווינו להניח לעבד ולאמה, מצינו במדרש תנאים לדברים פרק טו:

וזכרת כי עבד היית במצרים... אמר המקום: הוצאתי אתכם ממצרים, אף את הווי מוציא את אחיך מעבדות לחירות.

וכן כתב ראב"ע (דברים ה, יד):

טעם ועבדך ואמתך – וזכרת כי עבד היית והניח עבדך, על כן צוה ה' אלהיך לעשות כן ביום השבת, והטעם למנוחת העבד.

וכמותו חזקוני (בפרושו השני לפסוק יג):

דבר אחר, וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויפדך ה' א-להיך משם למנוחה, לכך ינוח עבדך ואמתך כמוך.

5. במורה נבוכים (ב, לא) כתב הרמב"ם הסבר אחר להבדל טעם השבת בשתי הפרשיות.

אך בפרושו הראשון כתב בהפך, שמנוחת האדם עם עבדיו עניינה כדי שיזכור האדם שעבד היה במצרים וגאלו ה' משם.

כך כתב גם רמב"ן (דברים פרק ה) :

...אמר כאן למען ינוח עבדך ואמתך כמוך וזכרת כי עבד היית וגוי' – לבאר כי בו יצוה במנוחת העבד כמוך בעבור שהיית עבד והניח לך השם, וגם אתה תניח לעבדך, והנה טעמו כשינוח עבדך ואמתך כמוך תזכור כי עבד היית בארץ מצרים ויפדך ה' א-להיך משם.

מצות השבת שתי פנים לה, השבת החברתית שעניינה מנוחת הכפופים לו לאדם, והשבת שעניינה הכרה בבורא שברא עולמו בששת ימים ובשביעי שבת. שתי פרשות נתייחדו להן לפנים אלו של השבת: פרשת משפטים ועיקרה של השבת בפרשת ואתחנן – השבת החברתית; פרשת כי תשא ופרשת יתרו – השבת "הדתית".

נמצא כי מצות השבת יסוד היא להכרת ה' ולסדר חברתי מתוקן בעולם.

לדעת הרמב"ם (מורה נבוכים ח"ג פרק לב) נחלקות המצוות כולן לשתי קבוצות. קבוצה ראשונה – מצוות שעניינן הכרת הבורא ויחודו, ומצוות שעניינן סילוק עולות ושמירת סדר חברתי מתוקן וצודק. מצוות אלו הן דרך המטרה הראשונה. הקבוצה השניה – מצוות עבודת ה' שמטרתן להוביל את האדם אל המטרה הראשונה. מצוות אלו הן על דרך המטרה השניה.

בסוף ספר מורה הנבוכים (ח"ג פנ"ד) כתב הרמב"ם: "כבר בארו הפילוסופים הקדמונים והאחרונים, כי השלמויות המצויות לאדם ארבעה מינים". הראשונה – שלמות הרכוש, שנייה לה שלמות הגוף, והשלישית שלמות המידות. לדעת הרמב"ם, שלושתן אינן עיקר, שכן חיצוניות הן לאדם. שלמות הרכוש והבריאות ודאי חיצוניות הן לאדם. אבל גם המידות מתבטאות ונערכות ביחס שבין אדם לזולתו, ועל כן אף שלמות המידות חיצונית היא לאדם.

הרמב"ם קובע: "והמין הרביעי היא השלמות האנושית האמיתית, והיא השגת המעלות ההגיוניות, כלומר ציור מושכלות המביאות להשקפות אמיתיות בעינינו האלוהיים, וזו היא התכלית הסופית, והיא המשלימה את האדם שלמות אמיתית, והיא לו לבדו (ואינה חיצונית כשלוש השלמויות האחרות), והיא המעניקה לו הקיום הנצחי ובה האדם אדם".

היינו השלמות האמיתית היא שלמות השכל בידיעת האל.

ארבע שלמויות אלו ואמיתת שלמות הדעת ביניהן – כותב הרמב"ם – כבר עמד עליה ירמיהו בנבואתו :

"כה אמר ה': אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל גבור בגבורתו ואל יתהלל עשיר בעשרו, כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי..."
(ירמיהו ט, כב-כג)

ידיעת ה' אפשרית בידיעת פעולותיו ותכונותיו. אפשר לדעתו כבורא עולם שליט בטבע, אפשר לדעתו כשר ההסטוריה, כמי שאין לו דמות הגוף ואינו גוף. אך עיקרה של שלמות השכל לדברי הרמב"ם היא – "והואיל והזכרנו פסוק זה ונפלאות שנכללו בו... נשלים מה שנכלל בו, והוא שלא הסתפק בפסוק זה בבאור הנעלה שבתכליות שהיא השגתו יתעלה בלבד, כי אילו היתה זו מטרתו היה אומר "כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי" ויפסיק הדבור, או היה אומר "השכל וידע אותי כי אני אחד", או היה אומר "כי אין לי תמונה", או "כי אין כמוני", וכל כיוצא באלה, אלא אמר כי ההתפארות היא בהשגתי ובידיעת תארי... ובאר לנו בפסוק זה כי אותם המעשים אשר חובה לדעת אותם ולהתדמות בהם,⁶ הם חסד ומשפט וצדקה. והוסיף ענין אחר חשוב, והוא אומרו "בארץ" אשר זהו ציר התורה... והוא אומרו "כי אני ה' עשה חסד צדקה ומשפט בכל הארץ", ואחרי כן השלים הענין ואמר כי באלה חפצתי נאם ה'".

מסקנת הדברים – "מטרתי שיהא מכם חסד וצדקה ומשפט בארץ... שהמטרה להתדמות (לקב"ה) בהן ושיהיו אלה הליכותינו... באר כי שלמות האדם אשר בה יתפאר באמת היא מי שהגיע להשגתו יתעלה כפי יכלתו, וידע השגחתו על בוראיו... והיו הליכות אותו האדם אחר אותה השגה מתכוון בהם תמיד חסד צדקה ומשפט להתדמות במעשיו יתעלה..."

נמצא כי השבת מאגדת בתוכנה את שני ההבטים של המצוות שעל דרך המטרה הראשונה, והיא ביטוי לשלמות האנושית האמיתית – ידיעת ה' והנהגתו את העולם וההתדמות אליו יתברך בתכונות אלו.

"כי אני ה' עשה חסד צדקה ומשפט בכל הארץ, כי באלה חפצתי נאם ה'".

6. על יסוד הכתוב "והלכת בדרכיו" (דברים כח, ט) שהיא מצות עשה שמינית בספר המצוות של רמב"ם - שצוונו להתדמות בו כפי היכולת, והוא אמרו "והלכת בדרכיו"... מה הקב"ה נקרא חנון, אף אתה היה חנון, מה הקב"ה נקרא רחום אף אתה היה רחום, מה הקב"ה נקרא חסיד אף אתה היה חסיד. ולא נאמר מה הקב"ה נקרא גבור מלחמה קנא ונוקם אף את היה כך...